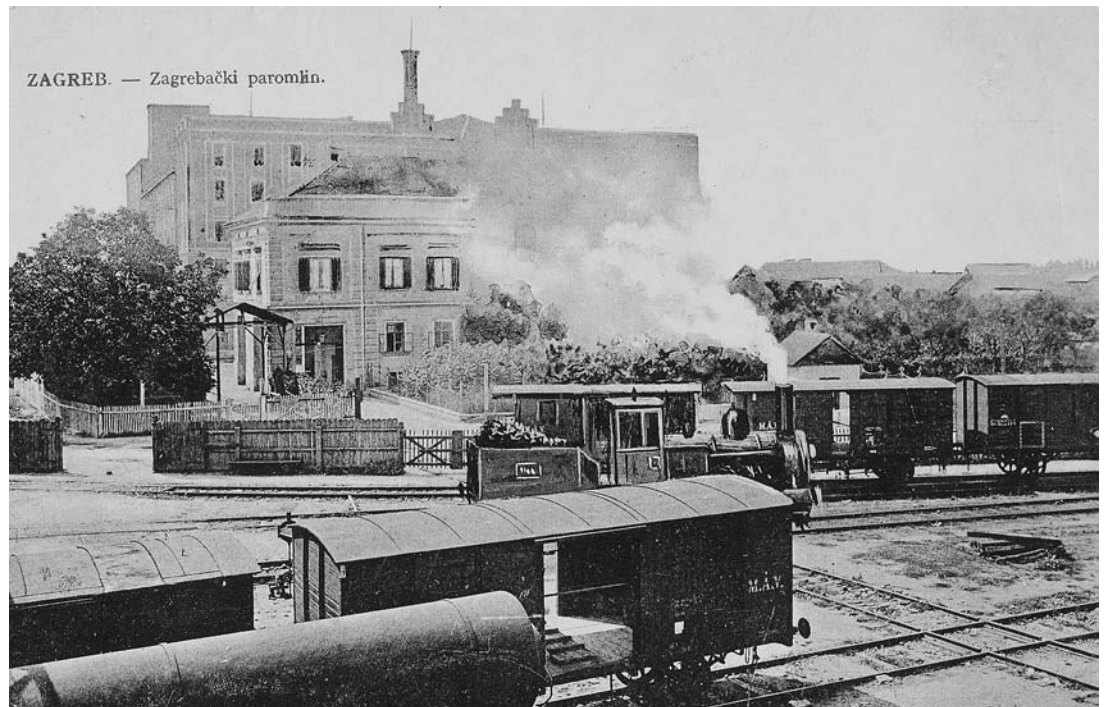

ZAGREBAČKA INDUSTRIJSKA BAŠTINA U REGISTRU KULTURNIH DOBARA REPUBLIKE HRVATSKE – PREGLED, STANJE, POTENCIJALI

GORAN ARČABIĆ □ Muzej grada Zagreba, Zagreb

sl. 1. Paromlin, pogled s Glavnog kolodvora, 1907.
Zbirka razglednica, Muzej grada Zagreb

PROJEKT EUROPEAN ROUTE OF INDUSTRIAL HERITAGE IZ HRVATSKE PERSPEKTIVE.

Aktualizacija pitanja očuvanja industrijske baštine i funkcionalne prenamjene nekadašnjih industrijskih objekata u posljednja su dva desetljeća potaknule nekoliko projekata u zemljama Europske unije. Godine 2002. pokrenut je *European Route of Industrial Heritage (ERIH)*, projekt s temeljnim ciljem zaštite europske industrijske baštine i korištenja njezinih potencijala kao elementa održivoga ekonomskog razvoja nekadašnjih industrijskih regija.¹ Povezivanje europskih regija širenjem nadnacionalne mreže središnjih muzejskih ustanova za prezentaciju industrijske baštine (*Anchor Points*), uz razvoj zajedničkih marketinških strategija te podizanje razine znanja i svijesti o potrebi očuvanja i zaštiti industrijske baštine, definirano je kao jedna od glavnih zadaća projekta.

Njegova implementacija započela je 2003. godine u Njemačkoj, Nizozemskoj i Velikoj Britaniji, zemljama koje

su u prošlosti činile jezgru industrijski razvijenih zemalja Europe. Obuhvatila je uspostavu mreže središnjih muzejskih ustanova za pojedine regije, lokalnih odredišta te regionalnih i transeuropskih ruta industrijske baštine, usvajanje zajedničkih kvalitativnih standarda prezentacije te uspostavu zajedničke marketinške i promidžbene potpore, što je rezultiralo stvaranjem brenda *ERIH*.

Glavni komunikacijski instrument projekta *European Route of Industrial Heritage* virtualna je mreža muzejskih ustanova i lokaliteta koji prezentiraju europsku industrijsku baštinu. Putem Interneta obavlja se razmjena znanja i iskustava te međusobna komunikacija sudionika projekta, kao i promocija projekta u javnosti. Do srpnja 2007. godine *ERIH* je umrežio više od 400 lokaliteta industrijske baštine u 28 europskih zemalja pa je time postao najveći integracijski projekt te vrste.²

Uz ostvarenje općih ciljeva, projekt *European Route of Industrial Heritage* iz hrvatske je perspektive zanimljiv i s integracijskog stajališta. Premda su brojnošću

¹ http://en.erih.net/content/news/news1/presentation_christiane_baum_pdf, slide 5

² <http://en.erih.net/print.php?pageId=108&anchor=&cfilter=&sel=>

sl. 2. Ostaci Paromlina, 2007.

sl. 3.- 4. Ostaci Paromlina, 2008.

Snimila: L.D.T.

najzastupljenije muzejske ustanove iz zemalja članica Europske unije, u *ERIH* su uključeni i muzeji iz Norveške i Švicarske. Takav model teoretski nudi Hrvatskoj mogućnost relativno brzog uključivanja u europsku mrežu ustanova za zaštitu i prezentaciju industrijske baštine. Preduvjet je udovoljavanje propisanim kvalitativnim standardima. Primjerice, postizanje certifikata središnje muzejske ustanove za prezentaciju industrijske baštine u pojedinoj regiji (*Anchor Point*), kojih je danas u Europi samo 63, zahtijeva ispunjenje određene kvalitete tehničke izvedbe i interpretacije na atraktivnom i povijesno važnom lokalitetu te osiguranu infrastrukturu. To podrazumijeva postojanje regionalnoga informacijskog centra za posjetitelje, program godišnjih događanja i osigurana vodstva na više stranih jezika.³

Dok s jedne strane nudi nesumnjive prednosti integracije u europski sustav specijaliziranih muzejskih ustanova, projekt *ERIH* istodobno nas suočava s problemom nepostojanja temeljnih preduvjeta za priključenje toj aso-

cijaciji, što proizlazi iz neodgovarajućeg pristupa čuvanju i korištenju resursa industrijske baštine u Hrvatskoj. Zagreb može poslužiti kao primjer na kojemu su vidljive manjkavosti nesustavnog pristupa toj problematici.

ZAGREBAČKA INDUSTRIJSKA BAŠTINA – PREGLED, STANJE, POTENCIJALI.

Zagreb bilježi pojavu industrije početkom 1860-ih godina, kada su se procesi modernizacije intenzivirali nakon spajanja grada na jugoistočni odvojak željezničke pruge Beč – Trst. Krajem 19. stoljeća započela je sustavnija industrijalizacija, što se očitivalo sve većim udjelom što ga je tvornička proizvodnja zauzimala u ukupnome gospodarskom životu grada.⁴ Zagreb se postupno profilirao u lokalni, a potom u regionalni gospodarski centar. To se očitivalo između dva svjetska rata, a nastavilo se i nakon Drugoga svjetskog rata proširenjem postojećih i izgradnjom novih tvorničkih kompleksa na istočnoj i zapadnoj gradskoj periferiji.

³ http://en.erih.net/content/news/news/presentation_christiane_baum_pdf, slide 10

⁴ Igor Karaman: *Razvojne značajke industrijalizacije Hrvatske do Prvoga svjetskog rata, Industrijalizacija građanske Hrvatske 1800-1941, Zagreb 1991., str. 206., 213.*

sl. 5. Pogled na kompleks Tvornice željezničkih vozila "Gredelj", 2007.

ZAŠTIĆENI OBJEKT	VRIJEME IZGRADNJE	LOKACIJA	VRSTA KULTURNOG DOBRA	BROJ RJEŠENJA O ZAŠTITI	GODINA DONOŠENJA RJEŠENJA
Paromlin	(1863.) 1907./1908.	Koturaška cesta 1 / Trnjanska c.	povijesna cjelina ind. kompleksa	Z – 1533	2004.
Strojarnica državnih željeznica	1893./1894.	Trnjanska cesta 1, 7-11 C	povijesna cjelina ind. kompleksa	Z – 1540	2004.
Gradska klaonica	1931.	Heinzlova ulica 66	povijesna cjelina ind. kompleksa	Z – 1534	2004.
Tvornica duhana	1881./1882.	Klaićeva 13 / Hochmanova	nepokretno kulturno dobro	Z – 2646	2006.
Zagrebačka pivovara	1892./1893.	Ilica 224	nepokretno kulturno dobro	Z – 670	2003.

Tablica. 1. Zaštićene industrijske cjeline i objekti u gradu Zagrebu prema Regstru, kulturnih dobara Republike Hrvatske (lipanj 2007.)

Većina industrijskih objekata u Zagrebu zaštićena *Zakonom o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* datira iz razdoblja 1890.-1945. Prema Regstru kulturnih dobara Republike Hrvatske u gradu Zagrebu zaštićene su tri industrijske povijesne cjeline i dva tvornička objekata koji se smatraju nepokretnim kulturnim dobrima (tabl. 1.).⁵ Rješenja o preventivnoj zaštiti za jedan industrijski objekt i jedan prenamijenjeni industrijski kompleks prestala su vrijediti tijekom 2007. godine (tabl. 2.).⁶

Može se, dakle, govoriti o pet industrijskih cjelina i objekata u gradu Zagrebu koji su zbog povijesne i arhitektonske vrijednosti zaštićeni kao kulturna baština.

Paromlin (Kraljevski povlašteni zagrebački parni i umjetni mlin) najstariji je veleindustrijski kompleks, izvorno građen 1862./1863. na tadašnjoj gradskoj periferiji, južno od budućega glavnog željezničkog kolodvora.

Nakon požara 1906. godine, u kojemu je uništen veći dio pogona, uslijedila je njihova ponovna izgradnja 1906.-1908. te niz kasnijih dogradnji i proširenja uvjetovanih modernizacijom proizvodnje.⁷ Nakon Drugoga svjetskog rata, Paromlin je poslovao u sklopu poduzeća *8. maj*, odnosno *Žitokombinat*, do ožujka 1988., kada je ponovno stradao u požaru. Posljednja dva desetljeća bilo je aktualno nekoliko ideja o obnovi i prenamjeni proizvodnoga kompleksa za kulturne sadržaje (muzej suvremene umjetnosti, državni arhiv) i komercijalne svrhe (poslovni centar, hotel), ali one nisu realizirane.⁸ Premda je zaštićen kao dio povijesne cjeline koja svjedoči o počecima i jačanju industrijalizacije u Zagrebu te o primjeni novih arhitektonskih i graditeljskih tehnika i materijala, Paromlin nema nikakvu funkciju te zapušten propada. Grad Zagreb vlasnik je dijela zemljišta i

5 Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske / Grad Zagreb (stanje od lipnja 2007.).

6 Isto.

7 Krešimir Galović: *Kraljevski povlašteni parni i umjetni mlin Zagreb, Grad za 21. stoljeće*, Karlovac, 2001., str. 261-265.

8 Isto, str. 269-272.; Jadranka Vinterhalter: *Prošlost i budućnost Muzeja suvremene umjetnosti - na razmeđu stoljeća*, Informatica museologica, 2002., br. 3-4, str. 8-9.

sl. 6. Gradska klaonica, 1931.
Zbirka fotografija, Državni arhiv u Zagrebu

sl. 7.- 8. Kompleks Zagrepčanka
(nekadašnja Gradska klaonica), 2007.

zgrada Paromlina, a lokacija na kojoj se nalazi tretira se, sukladno izmjenama i dopunama Generalnoga urbanističkog plana iz 2006., kao gradski projekt pa će o budućnosti toga ranoindustrijskog kompleksa odlučiti gradske vlasti.⁹ Može se očekivati da će rješavanjem vlasničkih odnosa, odnosno prelaskom Paromlina u potpuno vlasništvo Grada, ta lokacija dobiti novu ulogu

jer se nalazi na izuzetno važnoj liniji spoja Donjega grada s novozagrebačkim naseljima.

Među ostalim, prenamjena "stare industrije" definirana je kao područje i tema gradskih projekata, za što su nadležni gradski zavodi za prostorno uređenje, strateško planiranje i razvoj te za zaštitu spomenika kulture, koji bi trebali dati smjernice za buduće sadržaje na odabranim

⁹ Odluka o izmjenama i dopunama Odluke o donošenju Generalnog urbanističkog plana Zagreba, članak 73, Službeni glasnik Grada Zagreba, 2. svibnja 2006.

Tablica. 2. Preventivno zaštićeni industrijski objekti u gradu Zagrebu prema Regstru kulturnih dobara Republike Hrvatske (lipanj 2007.)

ZAŠTIĆENI OBJEKT	VRIJEME IZGRADNJE	LOKACIJA	VRSTA KULTURNOG DOBRA	BROJ RJEŠENJA O ZAŠTITI	DATUM ISTEKA ZAŠTITE
tvornica koža (Gliptoteka HAZU)	(1869.) 1899./1900.	Medvedgradska ulica 2	nepokretno kulturno dobro	P-881	6. srpnja 2007.
kotlovnica i dimnjak tvornice svijeća Iskra	oko 1922.	Bužanova ulica	nepokretno kulturno dobro	P-716	31. ožujka 2007.

lokacijama. U skladu s tim, sudbinu Paromlina dijele i ostale dvije zaštićene povijesne industrijske cjeline.

Od izgradnje 1894. godine **Strojarnica Ugarskih državnih željeznica** bila je strateški i gospodarski jedno od najvažnijih industrijskih postrojenja u Zagrebu. Za razliku od nekoliko stotina metara zapadnije smještenog Paromlina, koji zbog oštećenja od požara više nije u funkciji, objekti nekadašnje Strojarnice utopljeni su u hipertrofirani kompleks *Tvornice željezničkih vozila "Gredelj"* i danas se namjenski koriste. Osim građevina, veliku vrijednost imaju autentični interijeri i tehnička oprema radionica za popravak lokomotiva i vagona s kraja 19. stoljeća, koje bi trebale udomiti Hrvatski željeznički muzej.¹⁰ Budućnost tog projekta neizvjesna je s obzirom na posljednje izmjene i dopune GUP-a kojima se, nakon što je 2006. Grad potpisao ugovor o otkupu zemljišta od tvornice *Gredelj*, predviđa dovršetak njezina preseljenja iz središta grada u Vukomerec, reurbanizacija toga dijela Trnja i prenamjena atraktivnog zemljišta za pretežno poslovne sadržaje. Zaštićena povijesna industrijska cjelina Strojarnice, čija se lokacija tretira kao gradski projekt, mogla bi se na taj način naći u izravnoj konfrontaciji s interesima snažnih financijskih i ekonomskih lobija.¹¹ Nadležnim gradskim zavodima preostaje pronaći način da na lokaciji površine 13 hektara sačuvaju vrijednu industrijsku baštinu koja će dobiti mjesto u okružju nove poslovne zone.

Zaštićena povijesna cjelina nekadašnje **Gradske klaonice i stočne tržnice** nalazi se u poslovnoj zoni na Zavrtnici, in tokutu što ga zatvaraju Ulica kneza Branimira, Heinzelova ulica i Radnička cesta. Projektirana i građena između 1928. i 1931. godine, Gradska klaonica izniman je primjer moderne međuratne industrijske arhitekture.¹² Nakon Drugoga svjetskog rata poslovala je kao samostalno komunalno poduzeće (*Klaonica grada Zagreba*) te u sklopu nekoliko društvenih poduzeća za preradu i distribuciju mesa (*Zagrastok*, *Slijeme*, *Zagrepčanka*). Pogoni klaonice namjenski su korišteni do 2000. godine, kada je nad tvrtkom *Zagrepčanka* pokrenut stečajni postupak. Industrijski kompleks i zemljište površine 100.000 m² otkupio je 2001. godine Grad Zagreb, koji je tu imovinu 2007. prenio na Zagrebački holding. Prema posljednjim izmjenama i dopunama GUP-a, lokacija na kojoj se nalazi nekadašnja Gradska klaonica prenamijenit će se u pretežno poslovnu zonu. Uzimajući u obzir najavu novoga gradskog poslovno-stambenog projekta *City Centar Zagreb*, na tom je

području moguće očekivati daljnje izmjene GUP-a koje će omogućiti izgradnju objekata viših od maksimalno propisanih devet katova.¹³ Urbanističko-arhitektonski natječaj, čije se raspisivanje uskoro očekuje, trebao bi dati odgovor na pitanje o sadržajima i načinu preobrazbe zaštićene industrijske cjeline Gradske klaonice, koja se nekoliko puta pokazala izuzetno pogodnim prostorom za različita kulturna zbivanja (koncerti, izložbe, performansi, predavanja).

Zagrebačka pivovara (Zagrebačka dionička pivovara i tvornica slada), smještena na Črnomercu sjeverno od llice, između Mandaličine i Vukasovićeve ulice, jedini je industrijski kompleks upisan u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske koji nije u vlasništvu države ili Grada Zagreba (odnosno Zagrebačkog holdinga). Objekti iz prve faze izgradnje tvornice (1892./1893.) zaštićeni su kao nepokretno kulturno dobro i do danas su uglavnom zadržali prvotnu namjenu (ulazni dio s portom, restoran s vrtom i upravna zgrada).¹⁴ Vodotoranj u tvorničkom krugu služio je svrsi do prije petnaestak godina, a unatrag tri godine obnovljen je pod nadzorom konzervatora. U *Zagrebačkoj pivovari* postoji ideja o prenamjeni vodotornja u muzej piva i pivarstva, ali ta zamisao zasad nije ostvarena.

Proizvodnja duhanskih preradevina u Zagrebu preseljena je 1882. godine s privremene lokacije na Sajmištu (Trg maršala Tita) u namjenski podignutu tvorničku zgradu na križanju današnje Klaićeve i Hochmanove ulice.¹⁵ **Tvornica duhana Zagreb** na toj je adresi poslovala do 2006. godine. Industrijski objekt tada je zaštićen kao nepokretno kulturno dobro, a Ministarstvo kulture počelo je pregovore o njegovu otkupu s duhanskim koncernom *Adris grupom* iz Rovinja, u čijem je vlasništvu bila tvornica. Potpisom kupoprodajnog ugovora u srpnju 2007. započela je realizacija ideje o prenamjeni tvorničke zgrade za potrebe Hrvatskoga povijesnog muzeja.¹⁶ Odlukom o smještanju muzejske ustanove u industrijski objekt s kraja 19. stoljeća postaje izvjesno da će se ostvariti prva transformacija te vrste u Zagrebu, što je u svijetu već ustaljena praksa. Nacionalnome povijesnome muzeju na taj se način pruža jedinstvena prilika da korištenjem potencijala industrijske baštine, odnosno muzealizacijom bivšega tvorničkog objekta ili njegova dijela, u budućem stalnom postavu *in situ* prezentira i vrednuje važnost industrije kao čimbenika gospodarskoga i društvenog života glavnoga grada Hrvatske. Slijedeći takav suvremeni

¹⁰ Biserka Dumbović Bilušić: Strojarnica Državne ugarske željeznice u Zagrebu - Elementi za stvaranje novog urbanog identiteta, Grad za 21. stoljeće, Karlovac, 2001., str. 248-251.

¹¹ Bojan Terlav: Gredelju modernizacija, Zagrebu poslovna zona, Vjesnik, 5. srpnja 2006., str. 45.

¹² Aleksander Laszlo: Na tragu metode - O arhitekturi nekih industrijskih objekata iz tridesetih godina, Čovjek i prostor, 1983., br. 365, str. 30-31.

¹³ Tomislav Marinović: Zagreb dobiva grad unutar grada, Vjesnik, 2. lipnja 2007., str. 67.

¹⁴ Jasna Galjer: Industrijska arhitektura u Hrvatskoj u drugoj polovini 19. stoljeća, Historicizam (katalog izložbe), Zagreb 2000., sv. I., str. 141-142; isto, sv. II., str. 518.; Ljiljana Šepić: Industrijska arhitektura nagodbenog razdoblja u Zagrebu, Kaj, Zagreb, 2001., br. 4-5, str. 56-59.

¹⁵ Ljiljana Šepić: n. dj., str. 51-52.

¹⁶ Marina Tenžera: Hrvatski povijesni muzej dobiva svoju zgradu, Vjesnik, 13. srpnja 2007., str. 29.

sl. 9. Zagrebačka pivovara u vrijeme izgradnje, 1892.
Zbirka fotografija, Muzej grada Zagreba

sl. 10. Kompleks Zagrebačke pivovare, 2007.

multidisciplinarni pristup, kojemu u prikazu nacionalne, regionalne ili lokalne povijesti posljednjih godina pribjegavaju muzejske ustanove u Europi, Hrvatski povijesni muzej povećao bi kvalitetu i kompleksnost prezentacije te nametnuo nužno potreban novi odnos prema vrednovanju i shvaćanju industrijske baštine kao kulturnog resursa.¹⁷

Dosad jedini industrijski objekt prenamijenjen za kulturne potrebe u gradu Zagrebu nekadašnja je tvornica koža (**Kraljevska povlaštena Zagrebačka tvornica koža**), izvorno građena 1869. na početku današnje Medvedgradske ulice.¹⁸ Od 1940. godine zgradama

tzv. nove tvornice, podignutima 1899./1900., i dijelom građevina sačuvanih nakon požara 1926., koristi se Gliptoteka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Međutim, ta galerijska ustanova zbog svoje primarne djelatnosti nije u prilici koristiti potencijale industrijske baštine kojom raspolaže.¹⁹ Godine 2004. kompleks zgrada nekadašnje tvornice koža preventivno je zaštićen kao nepokretno kulturno dobro do 6. srpnja 2007., ali nakon isteka tog vremena nije doneseno rješenje o njegovoj trajnoj zaštiti. Istu sudbinu ima zgrada kotlovnice i tvornički dimnjak nekadašnje Tvornice svijeća *Iskra* u Bužanovoj ulici, za koje je rješenje o preventivnoj zaštiti isteklo 31. ožujka 2007.

¹⁷ Usporedi: Judith Alfrey & Tim Putnam: *The Industrial Heritage: Managing resources and uses*, London - New York, 2003., str. 33-39., 180-259.; Ivo Maroević: *Muzealizacija industrijske baštine kao kulturni resurs*, Grad za 21. stoljeće, Karlovac, 2001., str. 75-86.

¹⁸ Ljiljana Šepić: n. dj., str. 62-63.

¹⁹ Usporedi: Vesna Mikić: *Gliptoteka i moguća restrukturiranja utilitarnih objekata 19. stoljeća za potrebe slobodnog vremena*, magistarski rad, Zagreb, 1991.

Pod zajednički nazivnik zaštićene industrijske baštine u širem smislu mogu se svesti i tri objekta primarno građena za neindustrijsku namjenu, a naknadno inkorporirana u tvorničke komplekse. U tu kategoriju ubraja se zaštićeni povijesni graditeljski sklop Aerodroma Borongaj (1926./1927.), u koji je 1963. preseljena proizvodnja električnih aparata visokog napona tvornice *Rade Končar* (danas *Končar EASN*), zgrada jašionice nekadašnje Konjaničke vojarne na Črnomercu (1911.), koja je 1954. adaptirana u tkaonicu *Tvornice za pamučnu industriju (TVORPAM)*, odnosno u skladišni prostor *Tekstilnog kombinata Zagreb* te objekt nekadašnje Samospojne središnjice i pošte, koji služi kao prostor ambulante, instituta i restorana u sklopu tvornice *Ericsson Nikola Tesla*.

ZAKLJUČAK. Zaštićeni tvornički kompleksi upisani u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske samo su dio tehničkog naslijeđa grada Zagreba. Oni ilustriraju stanje i upozoravaju na probleme u vrednovanju, zaštiti, prenamjeni, odnosno korištenju potencijala paleoindustrijskih objekata. Zagreb pritom nije izdvojen slučaj, već je primjer za ustaljeni način tretiranja industrijske baštine u Hrvatskoj.

Glavni je problem nedovoljna osviještenost o potrebi očuvanja industrijske baštine te o njezinim razvojnim potencijalima, iz čega proizlazi manjak interesa i konkretnih ideja. Ranoindustrijski objekti u gradu Zagrebu uglavnom se nalaze na atraktivnim lokacijama pa su financijski interesi često ispred baštinskih, čemu pridonose ekonomska logika u promišljanju njihove budućnosti i percepcija kulture na tradicionalan način (ekonomska neodrživost, financiranje isključivo iz državnoga ili gradskog proračuna i sl.). Netransparentnost razvojnih urbanističkih planova i neriješeni vlasnički odnosi nerijetko rezultiraju zapuštenošću ili arhitektonskim izmjenama autentičnih objekata izvan kontrole konzervatora.

Takav pristup nužno zahtijeva promjenu i revalorizaciju jer u protivnom prijeti potpuna devastacija dijela baštine koji svjedoči o procesima modernizacije te o gospodarskome, društvenome i urbanističkom razvoju grada. Nerazumno je inzistirati na zaštiti svih industrijskih objekata. Međutim, nameće se potreba očuvanja i sadržajne prenamjene odabranih reprezentativnih građevina na način da one svojim daljnjim postojanjem nastave upućivati na urbani identitet grada Zagreba, koji je od kraja 19. do kraja 20. stoljeća nesumnjivo bio jedan od najvećih industrijskih središta na jugoistoku Europe. Nadalje, industrijsku je baštinu potrebno percipirati kao element održivog razvoja, pri čemu nisu zanemarivi njezini potencijali u sferi kulturnog turizma.²⁰

Primljeno: 15. kolovoza 2007.

THE ZAGREB INDUSTRIAL HERITAGE IN THE REGISTER OF CULTURAL PROPERTIES OF THE REPUBLIC OF CROATIA – A REVIEW, THE CURRENT STATE, POTENTIALS

The raising of the issues of preservation of the industrial heritage and the functional change of purpose of the former industrial facilities has in the last two decades sparked off several projects in the countries of the European Union. In 2002 the European Route of Industrial Heritage (ERIH) was launched, a project the basic objective of which is the conservation of the industrial heritage in Europe and the use of its potentials as an element in the sustainable economic development of the former industrial regions. Along with the accomplishment of general objectives, from the Croatian perspective the project is interesting with respect to integration. Although in terms of numbers museum establishments from EU member countries figure most strongly, museums from Norway and Switzerland are also included in the project.

Such a model offers Croatia the opportunity for a relatively fast involvement in the European network for the conservation and presentation of the industrial heritage. While on the one hand it provides undoubted advantages of integration into the European system of specialised museum institutions, ERIH faces us at the same time with the problem of the non-existence of the basic preconditions for joining this association, which derives from the inappropriate approach to preserving and using the resources of the industrial heritage in Croatia.

Zagreb may serve as an example in which all the drawbacks of an unsystematic approach to this problem area can be seen.

Zagreb saw the appearance of industry in the 1860s, when the processes of modernisation were stepped up after the city was joined to the SE branch of the Vienna to Trieste railway line. Most of the industrial facilities in Zagreb protected by the Conservation and Preservation of Cultural Properties Law date from the 1890 – Croatia, there are three industrial historical units and two factory structures in Zagreb that are under conservation orders and are considered immovable cultural properties. The protected factory complexes inscribed in the Cultural Properties Register of the Republic of Croatia are however just part of the engineering and industrial heritage of the city of Zagreb. They illustrate the present condition and draw attention to the problems of valuing, conserving, changing the use of or using the potentials of palaeo-industrial facilities. But Zagreb is not an isolated case in this, rather an example for the regular manner of treating the industrial heritage in Croatia.

²⁰ Usporedi: Atlas der Industriekultur Ruhrgebiet, Essen, 2005.

sl. 11. Pogled na paromlinski dimnjak, 2008.
Snimila: L.D.T.

The main problem inheres in the lack of awareness of the need to preserve the industrial heritage and of ideas about its development potentials, from which derives a shortage of interest and concrete ideas. Early industrial structures in the city of Zagreb on the whole are located on attractive sites and financial interests are often way ahead of heritage concerns, which is aided by the economic logic in thinking about their future and the traditional way of perceiving culture. This kind of approach must necessarily be changed and reassessed, for otherwise there is likely to be a total

devastation of that part of the heritage that tells of the processes of modernisation and of the economic, social and planning development of the town. It is unreasonable to insist on the conservation of all industrial features. However, there is definitely a need to preserve and change the use of selected and typical buildings in such a way that by their further existence they will continue to inform us of the urban identity of the city of Zagreb, which at the end of the 19th and to the end of the 20th century was without doubt one of the major industrial centres in SE Europe.